

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

УДК 349.414:[332.334.4:630]

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.21>

ПОНЯТТЯ «ЛІС» І «ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ» В АСПЕКТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ І ЛІСОВИХ ВІДНОСИН

Корнієнко Ганна Сергіївна,

orcid.org/0000-0002-7062-1027

доктор юридичних наук, професор,

доцент кафедри земельного та аграрного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шульга Михайло Васильович,

orcid.org/0000-0001-6449-284X

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

професор кафедри земельного та аграрного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано різні підходи до визначення понять «ліс» і «землі лісогосподарського призначення» та зазначено, що ліси, виконуючи важливі екостабілізаційні функції, відіграють водоохоронну, землеохоронну та ґрунтозахисну ролі, слугують запобіганню вітровій та ґрунтовій ерозії, що створює необхідні умови для збереження біорізноманіття.

Автори зауважують, що питання щодо поняття «ліс» є дискусійним. Предметом дискусії виступає не тільки його визначення (географічне, біологічне та юридичне), а і його ознаки. Так, у вітчизняній та зарубіжній юриспруденції немає єдності з приводу того, які саме ознаки є визначальними для категорії «ліс».

На основі ретроспективного аналізу лісового законодавства України зроблено висновок, що суспільні відносини щодо використання лісів завжди мали спеціальне правове регулювання, а землі лісогосподарського призначення – особливий правовий режим. Так, правовий режим земель лісогосподарського призначення підпорядкований і забезпечує реалізацію правового режиму лісів.

У статті відмічається, що в сучасних умовах у зв'язку зі вступом України до ЄС питання щодо визначення поняття лісів набуває практичної ваги. Так, Регламентом (ЄС) 2023/1115, який набрав чинності у 2023 році, закріплені нові вимоги щодо правового режиму лісів, зокрема, ті, що стосуються їх/ охорони. Відмічається, що, адаптуючи національне/ лісове законодавство до вимог ЄС, слід виходити з наведених положень, оскільки закріплене ст. 1 Лісового кодексу України легальне визначення поняття «ліс» суттєво відрізняється від того, що пропонується Регламентом.

З урахуванням вимог щодо адаптації сучасного вітчизняного лісового законодавства до законодавства ЄС запропоновано таке визначення: ліс – це природний або штучно створений природний комплекс (екосистема) площею понад 0,5 га, вкритий деревною рослинністю з кронапокриттям не менше 10%, взаємопов'язаний із ґрунтами, чагарниковою та трав'яною рослинністю, тваринним світом і мікроорганізмами, що виконує екологічні, соціальні та економічні функції і може використовуватися для лісогосподарського виробництва, збереження біорізноманіття та інших екологічнозбалансованих цілей.

Ключові слова: землі лісогосподарського призначення, використання земель, охорона земель лісогосподарського призначення, ліси, самозаліснення, право власності на землі лісогосподарського призначення, екологічна мережа.

Korniienko Ganna, Shulga Mykhaylo. The concepts of "forest" and "forestry land" in terms of the correlation of legal regulation of land and forestry relations

The article analyzes different approaches to the definition of the concepts of "forest" and "forestry land" and notes that forests, performing important ecostabilization functions, play water, land and soil protection roles, and prevent wind and soil erosion, which creates the necessary conditions for the conservation of biodiversity.

The authors note that the concept of "forest" is controversial. The subject of discussion is not only its definition (geographical, biological and legal), but also its characteristics. For example, there is no consensus in domestic and foreign jurisprudence as to which features are crucial for the category of "forest".

Based on a retrospective analysis of Ukrainian forestry legislation, the author concludes that social relations regarding the use of forests have always had special legal regulation, and forestry lands have a special legal regime. Thus, the legal regime of forestry lands is subordinated to and ensures the implementation of the legal regime of forests.

The article notes that in the current context, in connection with Ukraine's accession to the EU, the issue of defining the concept of forests is gaining practical importance. Thus, Regulation (EU) 2023/1115, which entered into force in 2023, sets out new requirements for the legal regime of forests, in particular, those relating to their protection. It is noted that when adapting national/forestry legislation to EU requirements, one should proceed from the above provisions, since the legal definition of "forest" enshrined in Article 1 of the Forest Code of Ukraine differs significantly from that proposed by the Regulation.

Taking into account the requirements for the adaptation of modern national forestry legislation to EU legislation, the following definition is proposed: forest is a natural or artificially created natural complex (ecosystem) with an area of more than 0.5 hectares, covered with woody vegetation with a crown cover of at least 10%, interconnected with soils, shrub and herbaceous vegetation, fauna and microorganisms, performing environmental, social and economic functions and can be used for forestry production, biodiversity conservation and other environmentally balanced purposes.

Key words: forestry lands, land use, protection of forestry lands, forests, afforestation, ownership of forestry lands, ecological network.

В сучасних умовах, коли суттєво актуалізується надзвичайно важлива роль лісів для екологічної, економічної та соціальної стабільності держави, особливо в умовах зміни клімату на планеті, необхідність удосконалення правового режиму лісових ресурсів та земель, на яких вони прозростають, цілком очевидна.

Як відомо, половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду, до того ж значна їх площа перебуває у зоні радіоактивного забруднення. Справедливо вважається, що вони мають переважно екологічне значення і характеризуються обмеженим режимом лісокористування, створюючи відносно низький середній рівень лісистості території країни, водночас визначається високий відсоток заповідних лісів (15,7%), який зберігає стійку тенденцію до зростання. Ліси, виконуючи важливі екостабілізаційні

функції, відіграють водоохоронну, землеохоронну та ґрунтозахисну ролі, слугують запобіганню вітровій та ґрунтовій ерозії, що створює необхідні умови для збереження біорізноманіття.

Слід зазначити, що існування лісів, за своєю природою, неможливе, насамперед, без земель лісогосподарського призначення, які, будучи самостійною категорією земель України, визначаються ст. 55 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ України) як землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства [1]. Названі землі використовуються для ведення лісового господарства, виступають основним засобом виробництва в лісовому господарстві та складають територіальну основу для зростання лісів. Водночас Законом України від

24.06.2004 р. № 1864-IV «Про екологічну мережу України» вони визнані одним із складових структурних елементів екомережі (ст. 5) [2]. Правовий режим даних земель підпорядкований і забезпечує реалізацію правового режиму лісів.

Зазначимо, що однією з важливих ознак, яка характеризує ці землі, є переважне перебування їх у публічній (державній та комунальній) власності. Так, відповідно до статей 83 і 84 ЗК України землі лісогосподарського призначення не можуть передаватися із державної та комунальної власності у приватну власність, крім випадків, визначених ЗК України. У кінцевому рахунку це впливає і на власницький статус лісів, що зростають на цих землях.

Наголосимо, що ст. 55 ЗК України (у ред. від 20 червня 2022 р.) допускає ведення лісового господарства на землях усіх категорій. Крім цього, мають бути дотримані вимоги щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням. На юридичні особи всіх форм власності, які мають у користуванні чи власності ліси на землях усіх категорій, поширюються права та обов'язки постійних лісокористувачів та власників лісів відповідно до Лісового кодексу України.

На покритих лісом землях лісогосподарського призначення реалізація права землекористування і права лісокористування здійснюється одними й тими суб'єктами (державними і комунальними спеціалізованими лісогосподарськими підприємствами, установами та організаціями) переважно на титулі постійного користування землями та лісами. Практично неможливо користуватися лісом, не використовуючи відповідні земельні ділянки, які одночасно виконують роль операційно-територіального базису та засобу виробництва в лісовому господарстві.

В юридичній літературі стверджується цілком слушна думка, що при здійсненні лісокористування право землекористування відходить на «задній план», втрачає самостійний характер, оскільки підпорядковане лісокористуванню і має похідний характер [3, с. 73].

Отже, зважаючи на викладене вище, актуальність дослідження співвідношення понять «ліс» і «землі лісогосподарського призначення» вбачається беззапере-

чною. Ретроспективний аналіз українського законодавства вказує передовсім на започаткування спеціального правового регулювання суспільних відносин щодо лісів та встановлення особливого правового режиму щодо них. Так, статті 1 і 2 Закону УСРР «Про ліси УСРР» від 3 листопада 1923 р. закріплювали, що всі ліси та землі, призначені на вирощування деревини й на потреби лісового господарства, відмежовані в установленому порядку від земель іншого призначення, становлять власність Робітниче-Селянської Держави та складають єдиний державний лісовий фонд». Водночас зазначалося: «Межі лісового фонду та інших земель, що належать до його складу, його загальне землеурядження та відмежування...визначається на підставі особливого положення...» [4, с. 73].

Земельний кодекс УСРР (ст. 158), прийнятий 29 листопада 1922 р., встановлював, що до складу державного земельного майна не входять землі, які знаходяться під лісами, гірничими розробками, залізницями та ін. Цими землями відають управління відповідних відомств на підставі особливих правил [5]. Це означало, що названі землі, вкриті лісами, входили до лісового фонду. У подальшому, за радянських часів, землями державного лісового фонду визнавалися землі, вкриті лісом, а також не вкриті лісом, але призначені для потреб лісового господарства (ст. 139 Земельного кодексу УРСР (1970 р.)).

Зауважимо, що визначення лісу, яке вживалося в радянському лісовому законодавстві, отримало юридичний характер і відрізнялося від однойменного біологічного поняття. Ліс як юридична категорія визначався як велика сукупність взаємопов'язаних, що розвиваються, дерев, які утворюють певну біологічну єдність і впливають на стан інших елементів природного середовища на значній площі, офіційно визнаній лісом. В юридичне поняття лісу не включається земля, води, тваринний світ, атмосферне повітря, клімат та ін. Названі елементи довілля розглядаються правовою спільнотою як самостійні об'єкти інших видів суспільних відносин, які регулюються іншими галузями законодавства.

Лісовий кодекс України (у ред. 2006 р.), закріплюючи поняття лісу, в ст. 1 цього Кодексу визначає його не як сукупність природних компонентів, а як природний комплекс: «Ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревина та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'янистою рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» [6]. Нарешті, чинний Лісовий кодекс України (у ред. 2017 р.) оперує терміном «екосистема», яким була доповнена ст. 1. Тепер ліс визначається як «тип природних комплексів (екосистема)...» [7].

Зазначимо, що у науковій земельно-правовій літературі задовго до появи наведеного в законі сучасного визначення лісу як об'єкта правового регулювання було запропоновано вважати лісом екологічну систему, яка складається з деревно-чагарникової та трав'янистої рослинності, що прозростає на землі, та інших природних компонентів, які взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [8].

На основі аналізу великого за обсягом матеріалу – нормативних визначень лісу і наукових тлумачень правового поняття «ліс» у юридичній літературі – Р. Ф. Смолярчук, виокремив три основні підходи до розуміння сутності лісу як об'єкта правової регламентації в законодавстві: земельно-правовий, флористичний та екосистемний. Він справедливо стверджує, що історично першим був земельно-правовий підхід, за яким ліс уважався невід'ємним складником земельної ділянки. І далі пояснює, що згідно з флористичним підходом ліс як об'єкт правового регулювання вченими розуміється частиною рослинного світу, тобто сукупністю деревної та деревно-чагарникової рослинності (вузьке розуміння) або ж сукупністю всіх рослинних організмів у межах лісового фонду (широке розуміння). За екосистемним підходом ліс визнається різновидом багатокомпонентного комплексного природного угруповання, що включає до свого складу як біотичні, так і абіотичні елементи (рослинний світ, тваринний світ, мікроорга-

нізми, ґрунти, атмосферне повітря тощо). Останній підхід, як підкреслює Р. Ф. Смолярчук є панівним і нині відображений у законодавстві [9. с. 222].

Якщо виходити із сучасного законодавчого закріплення легального поняття лісу, то стане очевидним, що йдеться про розширене його розуміння. Тобто, на перший погляд, до лісу можна було б відносити парки, сквери, сади, насадження на присадибних ділянках та інші види зелених насаджень. Зрозуміло, що в загальноприйнятому розумінні названі види зелених насаджень лісом не вважаються. Зважаючи на це, законодавець уточнює поняття лісу, використовуючи категорію «лісовий фонд», до складу якого входять ліси. Так, стаття 4 Лісового кодексу України встановлює, що до лісового фонду України належать усі ліси на території України незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, у тому числі лісові ділянки, захисні насадження лінійного типу площею не менше 0,1 гектара, інші лісовкриті землі. При цьому в даній статті чітко вказано, що до лісового фонду не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Останнім часом перелік об'єктів, які не входять до лісового фонду України, розширено за рахунок включення до нього самозалісених земельних ділянок у межах населених пунктів з деревами, середній вік яких менше 30 років, та самозалісені ділянки в межах охоронних зон об'єктів енергетики, магістральних теплових мереж, магістральних трубопроводів та інших лінійних об'єктів інфраструктури а також лісових насаджень у межах земельних ділянок шириною 30–50 метрів уздовж лінії державного кордону України [10]. Отже, наведена позиція законодавця дозволяє уникнути невинновданого розширення розуміння лісу.

Зазначимо, що ст. 6 ЛК України розмежовує поняття «землі» і «лісові ресурси», оскільки відносить до останніх лише:

«деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів». Відносять також до лісових ресурсів корисні властивості лісів, що використовуються для задоволення суспільних потреб.

Слід звернути увагу на те, що питання щодо поняття «ліс» є дискусійним. Предметом дискусії виступає не тільки його визначення (географічне, біологічне та юридичне), а і його ознаки. Так, у вітчизняній та зарубіжній юриспруденції немає єдності з приводу того, які саме ознаки як визначальні має включати категорія «ліс». Представники одного напрямку зводять поняття «ліс» лише до сукупності деревно-чагарникових рослин і вважають, що сфера дії лісового законодавства обмежується регламентацією відносин, які стосуються цих рослин. Інші розглядають поняття лісу в широкому сенсі, включаючи до його складу будь-яку рослинність, яка прозростає в лісі. Натомість пропозиція надати розширене юридичне визначення лісу, включаючи до його складу не тільки рослинність, а й усе лісове середовище як екологічний комплекс, було піддано критиці з боку зарубіжних науковців, як таке, що не відповідає тенденції диференціації лісового законодавства від суміжних з ним галузей.

В сучасних умовах у зв'язку зі вступом України до Євросоюзу питання щодо визначення поняття лісів набуває практичної ваги. Так, Регламентом (ЄС) 2023/1115, який набув чинності у 2023 році, закріплені нові вимоги щодо правового режиму лісів, зокрема, ті, що стосуються їх охорони [11].

Згідно з Регламентом земельна ділянка вважається лісом, якщо вона характеризується такими ознаками: а) площа більше 0,5 га. б) середня висота дерев, що зростають на земельній ділянці, має становити 5 і більше метрів; в) покриття крон дерев має складати 10%. Тож, здійснюючи адаптацію національного лісового законодавства до вимог ЄС, слід урахувувати наведені положення, оскільки закріплене ст. 1 Лісового кодексу України легальне визначення лісу суттєво відрізняється від того, що пропонується Регламентом.

Складність і багатовимірність такого природного об'єкта, яким є ліс, зумовлює незліченну кількість його визначень. До прикладу, Збірник лісових термінів щодо лісів, лісових земель, лісорозведення і лісовідновлення (Рим, 1998), укладений Управлінням наукового і технічного розвитку при Секретаріаті третьої Конференції Сторін Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, містить понад 2000 визначень поняття «ліс», які можна поділити на три групи [12].

Так, перша група охоплює визначення лісу, в яких визначальною ознакою є територія, що формально віднесена до лісу, незалежно від його фактичного стану. Друга група включає визначення лісу як екологічної системи, елементу ландшафту, де домінує деревна рослинність. Нарешті, третю групу складають визначення лісу, в основу яких покладена територія, що використовується для ведення лісового господарства [13].

З огляду на контекст, не буде зайвим навести думку А. М. Мірошниченка, який висловлює припущення, що вітчизняний Лісовий кодекс (стаття 1) поєднує наведені вище основні підходи до визначення поняття «ліс» [14].

В юридичній літературі підкреслюється, що за деякими оцінками у світі існує понад 200 визначень поняття «ліс», які закріплені у нормативно-правових актах різних країн [15, с. 380].

Повертаючись до поняття «землі лісогосподарського призначення» та фокусуючи на ньому увагу, одразу зауважимо, що правове регулювання суспільних відносин щодо використання, охорони та відновлення цих земель здійснюється не тільки нормами Земельного, а й Лісового кодексу України. Це зумовлено нерозривним органічним зв'язком земель та лісової рослинності як окремих відносно самостійних природних ресурсів.

З приводу співвідношення правової регламентації земельних і лісових відносин в юридичній літературі висловлюється різні точки зору. Так, із змісту ч. 2 ст. 3 Земельного кодексу України випливає, що земельні відносини, які виникають при використанні лісів, згідно з чинним законодавством регулюються передовсім ЗК України. Тоді як норми Лісового кодексу

застосовуються лише за умови, якщо вони не суперечать ЗК України. Це означає, що домінуюча роль у регулюванні земельних і лісових відносин фактично належить ЗК України, який, закріпивши свій пріоритет, по суті, вступив у формально-юридичний конфлікт з нормами Лісового кодексу. На думку авторів науково-практичного коментаря Земельного кодексу України за редакцією В. М. Кравчука, юридична коректність такого підходу може вважатися дискусійною, проте є правомірною, оскільки йдеться не про всі лісові відносини, а лише про ті з них, які безпосередньо пов'язані з використанням земель у зв'язку з використанням лісів. Отже, земельним відносинам внаслідок їх базового природного характеру надано значення всеосяжних і цілісних, а ЗК – пріоритетного значення в регулюванні цих відносин [16, с. 9].

Водночас А. М. Мірошніченко і Р. І. Марусенко зазначають, що в ч. 2 ст. 3 ЗК України була зроблена спроба встановити пріоритет ЗК України по відношенню до Лісового кодексу України, передбачаючи можливість його застосування до регулювання земельних відносин лише у разі, якщо його норми не суперечать Земельному кодексу. На їхній погляд, безумовний пріоритет ЗК України у регулюванні земельних відносин існує лише відносно актів природоресурсного законодавства більш низької юридичної сили. Конституція України не передбачає пріоритетності одних законів перед іншими [17, с. 28]. Разом із тим ч. 2 ст. 3 Лісового кодексу України встановлено, що лісові відносини, які виникають при використанні землі та інших природних ресурсів, неврегульовані цим Кодексом, регулюються відповідним законодавчим актом, тобто Земельним кодексом України. На нашу думку, більш обґрунтованою видається остання точка зору, оскільки навряд чи можна віддавати пріоритет одному нормативному акту перед іншим, якщо такі акти мають однакову юридичну силу. Відмітимо, що існують й інші позиції щодо комплексної регламентації суспільних земельних та лісових відносин [18, с. 110].

Важливо зазначити, що земля Конституцією України проголошена основним національним багатством, що перебуває під

особливим контролем держави. Земельна ділянка підпадає під законодавче визначення речі (ст. 179 Цивільного кодексу України) та майна ст. 190, а ст. 181-1 відносить її до нерухомих речей. Окрім того, за цивільним законодавством земельні ділянки належать до об'єктів нерухомості. Натомість ст. 1 Лісового кодексу України включає ліс до національного багатства, яке може мати не тільки природне, а й штучне походження і може відтворюватися у процесі ведення лісового господарства та не визначається об'єктом нерухомості.

В літературі наголошується, що терміном «ліс» позначається не тільки «елемент географічного ландшафту», який визначено ГОСТом 18486-87, а й лісова екосистема, тобто земля, вкрита деревно-чагарниковою рослинністю природного та штучного походження, або призначена для організації та розвитку лісогосподарського виробництва як галузі рослинництва, вирощування, видобування та заготівлі деревини як головної продукції лісівництва, за лісівничими та природоохоронними нормами і правилами, отримання доходу, забезпечення самоокупності й прибутковості землекористування при дотриманні динамічної екологічної рівноваги навколишнього природного середовища [19, с. 18].

Різні підходи до визначення терміна «ліс» та майже цілковита відсутність у законодавстві словосполучення «лісогосподарське виробництво» – все це, як наголошують представники економічної науки, постійно створює складнощі і певною мірою заважає підвищенню економічної ефективності такого виробництва, через що все більш нагальною стає потреба внесення змін до нормативно-правових актів із землекористування з урахуванням того, що «лісівництво є галуззю рослинництва й землеробства з відповідними правами та обов'язками щодо землекористування» [20, с. 39].

Отже, є очевидним, що в сучасному вітчизняному лісовому законодавстві «ліс» є висхідним, а отже, надважливим поняттям, від точності трактування його як правової категорії залежить якість правового регулювання відносин у «лісовій сфері». Тож, намагаючись якомога точніше вия-

вити суть такого неоднозначного явища, як ліс, та зважаючи на вимоги щодо адаптації сучасного вітчизняного лісового законодавства до законодавства ЄС, пропонуємо таке визначення лісу – це природний або штучно створений природний комплекс (екосистема) площею понад 0,5 га, вкритий деревною рослинністю з кронапокрит-

тям не менше 10%, взаємопов'язаний із ґрунтами, чагарниковою та трав'яною рослинністю, тваринним світом і мікроорганізмами, що виконує екологічні, соціальні та економічні функції і може використовуватися для лісгосподарського виробництва, збереження біорізноманіття та інших екологічнозбалансованих цілей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р., № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Про екологічну мережу України : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1864-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1864-15>
3. Заверюха М. М. Правове регулювання використання та охорони лісів в Україні : монографія. Одеса: Юридична література. 2018. 228 с.
4. Збірник Указонень та Розпоряджень Робітническо-Селянського Уряду України за 1923 рік. Відділ перший. № 46. Арт. 575.
5. Збірник Указонень та Розпоряджень Робітническо-Селянського Уряду України за 1922 рік. Відділ перший. № 51.
6. Лісовий кодекс : Закон України в ред. від 08 лют. 2006 р. № 3404-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3404-15#Text>
7. Лісовий кодекс : Закон України в ред. від 15 листоп. 2024 р. № 4017-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3404-15#Text>
8. Чопик О. Поняття лісу як об'єкта правового регулювання. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2010. Вип. 50. С. 227–228.
9. Смолярчук Р. Ф. Правове поняття лісу як об'єкта охорони в природоохоронній сфері та законодавстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №4. С. 219–223.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України: Закон України від 24 лют. 2023 р. № 2952-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-20>
11. Регламент (ЄС) 2023/1115 Європейського парламенту та Ради від 31 трав. 2023 р. щодо забезпечення наявності на ринку Євросоюзу та експорту з Євросоюзу певних товарів та продукції, пов'язаних зі знелісненням та деградацією лісів, а також про скасування Регламенту (ЄС) № 995/2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1115>
12. Попков М., Старожук В., Поляков Л., Кирилюк С., Савушик Н. Про ключові поняття лісового законодавства України. *Wood Business*. 2002. № 1. С. 18–22.
13. Шершун С. Поняття лісу та інших основних категорій лісового законодавства. *Право України*. 2004. № 7. С. 65–66.
14. Мірошниченко А. М. Земельне право України: підруч. 3-тє видання, допов. і перероб. Київ : Алерта. 2013. 380 с.
15. Шершун С. М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. 20 с.
16. *Науковий-практичний коментар Земельного кодексу України* / За ред. В. М. Кравчука. Київ : Істина, 2007. 632 с.
17. Мірошниченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 5-те видання, змін. і допов. Київ : Алерта, 2013. 544 с.
18. Семчик В. І. Земельне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 492 с.
19. Фурдичко О., Дребот О., Бобко А., Яремко О. Питання адаптації національного законодавства до законодавства ЄС з обліку земель у лісівництві України. *Землевпорядний вісник*. 2019. № 5. С. 18–21.
20. Фурдичко О. І. Екологічні проблеми природокористування в науці і практиці лісгосподарського виробництва. *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 4. С. 39–47.